

Wanda Ożarowska, Aleksandra Żaryn

"Les Monuments Historiques de la France", R. 1976, 1977 : [recenzja]

Ochrona Zabytków 32/2 (125), 161-167

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OGRODY

M. Parent, *Prospective du Patrimoine Architectural (Badanie spuścizny architektonicznej)*, ss. 1—5, 9 il. Rozważania na temat różnych poziomów badania przeszłości dziedzictwa architektonicznego, w nawiązaniu do obrad kongresów w Zurychu i Amsterdamie oraz seminarium w Arc-et-Senans, poświęconych temu zagadnieniu.

O. Chopin de Janvry, *Les jardins-promenades au XVIIIe s. (Ogrody-promenady w XVIII w.)*, ss. 7—15, 16 il. Przedstawienie kształtowania się i rozwoju ogrodów otwartych dla publiczności w miastach, ze zwróceniem szczególnej uwagi na to, czy i w jaki sposób zalecenia osiemnastowiecznych traktatów „upiększania natury” są realizowane w kompozycjach tych nowych pejzaży miejskich, na prowincji i w Paryżu. Promenady i ogrody publiczne z końca XVIII w. są jednym z ostatnich wyrazów klasycyzmu i symetrii w sztuce ogrodowej.

D. Wiebenson, *Le parc Monceau et ses „fabriques” (Park Monceau i jego „fabryki”)*, ss. 16—19, 10 il. Park Monceau zaprojektowany przez Carmontelle’a dla Filipa Orleańskiego zawiera, obfитоść „fabryk”, które szokowały miłośników pejzażu. Po przekształceniu parku w ogród publiczny większość z nich zniknęła. Do dziś przetrwały tylko kolumnady Naumachii, piramida, kilka zrównanych kolumn ze świątyni Marsa i „grobowców”, przypominając nam ten ważny zabytek francuskiej koncepcji „ogrodu malowniczego” (*jardin pittoresque*).

L. Soulier, *Le jardin dans la ville de la fin du XVIIIe siècle à nos jours (Ogród w mieście od końca XVIII w. do naszych dni)*, ss. 20—27, 11 il. Przedstawienie ewolucji kształtowania terenów zielonych w ogrodach francuskich XVIII w., przez romantyczne ogrody krajobrazowe, ogrody publiczne, których potrzeba zrodziła się wraz z rozwojem uprzemysłowienia i wzrostem ludności miast, aż po ideę „miast ogrodów”, realizowaną już od połowy XIX w. Omówienie *Karty Ateńskiej* podpisanej w 1933 r. i zawartych w niej zaleceń właściwego kształtowania terenów zielonych dla wypoczynku ludności miast. Liczne przykłady realizacji tych zaleceń i idei na całym świecie. Wskazanie zmian w skali współczesnego projektowania, które od urbanistyki przeszło do planowania przestrzennego terytoriów, od demografii i socjologii do ekologii i ochrony środowiska.

Ph. Saint Marc, *Les espaces verts. L'équipement le plus social (Tereny zielone. Wyposażenie najbardziej społeczne)*, ss. 28—30, 5 il. Omówienie znaczenia przestrzeni zielonych w miastach — na przykładzie parków Paryża i kilku innych miast Francji z punktu widzenia biologicznego, psychologicznego, estetycznego i socjologicznego.

J. Feray, *Les jardins près des monuments anciens situés en ville (Ogrody przy zabytkach architektury usytuowanych w miastach)*, ss. 31—35, 17 il. Omówienie możliwości stosowania i idei na całym świecie zabytków architektury zieleni i roślin, ze wskazaniem właściwego i niewłaściwego ich wykorzystania. W stosunku do budowli sakralnych pozbawionych najczęściej pierwotnego cmentarza kościelnego i otaczającej je zabudowy miejskiej stosowanie zieleni jest uzasadnione, podczas gdy np. w wypadku klasycznych budowli świeckich, otwartych ku ulicy, jest to zaprzeczeniem pierwotnej koncepcji architektonicznej.

M. Minost, *Les jardins du quartier Marais (Ogrody dzielnicy Marais)*, ss. 38—41, 6 il. Krótka charakterystyka dzielnicy Marais, ubogiej w tereny zielone od czasów średniowiecza. Przedstawienie trudności, jakie napotyka restytucja i kreowanie przestrzeni zielonych nawet w planach prowadzonej obecnie rehabilitacji tej dzielnicy.

N. Fustier-Daurier, *Parcs et jardins de Provence (Parki i ogrody Prowansji)*, ss. 42—45, 10 il. Prowansja, kraina sucha, spalona przez słońce i owiewana przez mistral, nie wydaje się terenem korzystnym dla kultury ogrodniczej. A jednak właśnie ona słynęła

z ogrodów. Wody jest tu pod dostatkiem i można było, oczywiście kosztem wielu wysiłków, prowadzić ogrodnictwo na szeroką skalę. Dowodem tego są wspaniałe parki i ogrody przy zamkach i pałacach z XVII—XIX w. Mają one swój styl specjalny: zapelnione są postaciami alegorycznymi, nimfami, figurami atletycznych Herkulesów, postaciami dzieci, amorków itp., a także wieloma drobnymi ujęciami wody.

S. Conard, *Tourves, fabriques et géométrie (Tourves, „fabryki” i geometria)*, ss. 46—48, 6 il. Park w Tourves, założony przez hrabiego de Valbelle w latach 1767—1777, jest znakomitym przykładem ogrodu neoklasycznego, w którym można wykazać istnienie spójności między estetyką natury a estetyzmem krajobrazu w parkach *à fabriques*.

B. Lassus, *Les jardins des habitants paysagistes (Ogrody „mieszkańców-pejzażystów”)*, ss. 49—52, 10 il. Pałac-ideał, zbudowany przez fabrykanta Chevala w Hauterives (Drôme), został sklasyfikowany jako zabytek historyczny. A oto inna forma sztuki zwanej nawną: ogrody na niewielkiej przestrzeni między domem a ulicą, założone przez mieszkańców domów jednorodzinnych z ich własnej inicjatywy, bez udziału profesjonalistów. Ich symbolami bywają zwierzęta, figury baśniowe, wiatraki, studnie, makiety różnych budowli itp. Dużo cementu i betonu, czasem eliminującego zupełnie roślinność.

R. Auzelle, *Le cimetièr-jardin en France (Cmentarze-ogrody we Francji)*, ss. 54—59, 10 il. Przedstawienie procesu ewolucji cmentarzy od małych skupisk grobów wokół kościołów, przez tradycyjne kościelne cmentarze parafialne, do laickich cmentarzy komunalnych po rewolucji francuskiej i wielkich, współczesnych ogrodów-cmentarzy lub parków cmentarnych, powstających według artystycznej koncepcji zespołu projektantów.

Y. M. Froidevaux, *La place des Vosges (Plac des Vosges)*, ss. 60—64, 6 il. Historia i ewolucja placu des Vosges w Paryżu od założenia go przez architekta Métezeau i jego synów dla króla Henryka IV na przełomie XVI i XVII w. aż po dzień dzisiejszy.

J. Guillaume, *Azay-le-Rideau et l'architecture française de la renaissance (Azay-le-Rideau i francuska architektura renesansowa)*, ss. 65—80, 29 il. Zamek w Azay pokazany jako znakomity przykład dla zrozumienia renesansu francuskiego. Dzieje zamku, opis architektury ze wskazaniem tradycji i nowatorstwa, systemu dekoracji z wyodrębnieniem motywów francuskich i włoskich oraz opis wnętrza.

R. Puget, *La place de l'espace vert dans l'urbanisme contemporain (Rola terenów zielonych w urbanistyce współczesnej)*, ss. 81—85, 10 il. Przedstawienie problemu przestrzeni zielonych we współczesnych wielkich aglomeracjach jako konieczności biologicznej i społecznej w sytuacji niebezpiecznego naporu motoryzacji i zatrucia środowiska.

C. Lesguillons, D. Théron, *Les espaces verts urbains (Zielone tereny miejskie)*, ss. 86—88, 3 il. Przedstawienie problematyki terenów zielonych w miastach z punktu widzenia ochrony prawnej i środków finansowych.

Działalność Caisse Nationale M.H.S., ss. 89—92, 3 il.

Aktualności, ss. 92—94, 4 il.

Zeszyt 6, stron 102, ilustracje

OŚRODKI I DZIELNICE ZABYTKOWE

Ph. Preschez, *Planification urbaine et sauvegarde des centres anciens (Planowanie urbanistyczne a ochrona zabytkowych centrów)*, ss. 2—15, 17 il. Omówienie zależności oraz związków planowania urbanistycznego i ochrony zabytkowych centrów miast (strefy ochrony, sektory chronione) na podstawie szczegółowej analizy obowiązujących we Francji przepisów prawnych. Szukanie środków lepszego wykorzystania istniejących norm prawnych i tworzenia nowych bardziej sprzyjających sprawom ochrony.

J. L. Taupin, *De l'exploration de la forme urbaine à l'élaboration du P.O.S. (Od badania kształtu miasta do opracowania P.O.S.)*, ss. 16—24, 18 il. Na przykładzie Angoulême pokazano tematy i zasady badań, jakie stały się podstawą wniosków przedstawionych Grupie Roboczej powołanej do opracowania planu zagospodarowania terenu (*Plan d'Occupation des Sols = P.O.S.*).

WITRAŻE

Słowo wstępne od redakcji (s. 1) informuje o specjalnym zainteresowaniu, jakie w świecie współczesnym budzi konserwacja witraży. W 1952 r. powstała międzynarodowa organizacja Corpus Vitrearum Medii Aevi, która grupuje wybitnych specjalistów różnych dyscyplin. Ostatnio metody stosowane w konserwacji szkła wywołują liczne dyskusje. Zamieszczone w tym zeszycie artykuły zawierają omówienie różnych aspektów tego problemu, a także charakterystykę prac w dziedzinie konserwacji witraży przeprowadzonych przez konserwatorów francuskich.

J. Taralon, *Problematique de la conservation et de la restauration des vitraux (Problem konserwacji i restauracji witraży)*, ss. 2—6, 97—100, 7 il. Autor opisuje różne formy oddziaływania czasu na szkło witrażowe, kładąc nacisk na fakt, że dopiero po drugiej wojnie światowej specjaliści zdali sobie sprawę ze stopnia zagrożenia tych dzieł sztuki. Ciężar działania przesunęli z restauracji dzieł zniszczonych na konserwację i zapobieganie „chorobom” szkła witrażowego poprzez właściwą diagnozę i szybką interwencję konserwatorską. Współczesna doktryna konserwatorska domaga się bowiem stałej opieki nad dziełem sztuki. Międzynarodowa współpraca naukowa pozwala dziś na rozwinięcie studiów wielobranżowych dotyczących historii szkła witrażowego, sposobów jego produkcji, zmian i korozji, wreszcie konserwacji i zapobiegania niszczącemu działaniu czasu i otoczenia. U podstaw tych studiów znajdują się badania chemiczne nad kompozycją szkła oraz farb służących do jego barwienia. We Francji koordynatorem wszystkich badań jest Laboratoire des Recherches des Monuments Historiques (LRMH); w Chartres powstaje międzynarodowy ośrodek badań i dokumentacji dzieł witrażowych. Obecnie w działaniach konserwatorskich główny nacisk kładzie się na dwa zagadnienia: wymogi techniczne i estetyczne, których zgodność decyduje o końcowym efekcie prac konserwatorskich.

J. M. Bettembourg, *Problèmes de la conservation des vitraux de la façade occidentale de la Cathédrale de Chartres (Problemy związane z konserwacją witraży zachodniej elewacji katedry w Chartres)*, ss. 7—13, 18 il. Autor szczegółowo opisuje obecny stan witraży katedry w Chartres i porównując go ze stanem innych starych witraży dochodzi do wniosku, że konieczne jest usunięcie naleciałości powodujących korozję szkła, pomimo istniejącej obawy uszkodzenia tkanki oryginalnej dzieła. Dalej rozważa przydatność różnych metod oczyszczania szkła witrażowego, cytując liczne przykłady interwencji konserwatorskich i oceniając ich rezultaty. Artykuł zawiera dokładne opisy stosowanych środków, ich składu chemicznego i oddziaływania na konserwowane powierzchnie witraży. Następnie autor zajmuje się problemem restauracji szkła popękanych oraz ochroną witraży w Chartres. Szczegółowe opisy prac doświadczalnych oraz prób testowych uzupełniają artykuł oparty na najnowszych wynikach badań w dziedzinie konserwacji witraży.

R. Collongues, *La corrosion des vitraux (Korozja witraży)*, ss. 14—16, 5 il. O stopniu odporności szkła witrażowego na korozję przede wszystkim decyduje jego skład chemiczny. Bez znajomości struktury chemicznej szkła witrażowego nie jest możliwa interwencja konserwatorska. Na wybranych przykładach witraży średniowiecznych rozważa autor działanie korozyjne oraz opisuje metody stosowane w badaniach nad korozją szkła witrażowego.

L. Grodecki, *Esthétique ancienne et moderne du vitrail roman (Estetyka dawna i współczesna witraży romańskich)*, ss. 17—30, 31 il. Tematem artykułu są trzy witraże zachodniej elewacji katedry w Chartres — najwspanialsze dzieła witrażowe XII w. na terenie Francji. Relacjonując treść filozoficzną tych witraży, autor tłumaczy ich symbolikę poprzez cytaty z pism myślicieli średniowiecznych. Treść witraży zawarta jest nie tylko w scenach, które przedstawiają, lecz i w materii, z której są wykonane. Obydwa te elementy należy brać pod uwagę w działaniach konserwatorskich dotyczących witraży.

Y.-M. Froidevaux, *Le vitrail dans l'architecture médiévale (Witraż w architekturze średniowiecznej)*, ss. 31—51, 25 il. Umiejętność łączenia różnobarwnych kawałków szkła w jedną kompozycję była znana już w XI w. Pierwotna metoda łączenia ich za pomocą kawałków drewna nie dawała jednak możliwości rozwoju witraża obrazowego, dopiero zastosowanie spoiw z ołowiu i metalu w XII i XIII w. pozwoliło na rozkwit sztuki witrażowej. Następnym problemem był harmonijny dobór barw. Na podstawie właściwości

A. Melissinos, *Une méthode d'approche pour le protection du patrimoine architectural urbain (Metoda kolejnych przybliżeń zastosowana do ochrony spuścizny architektonicznej miast)*, ss. 25—28, 4 il. Z uwagi na znaczenie i różnorodność dziedzictwa zabytkowych ośrodków miast oraz konieczność zachowania ich żywotności niezbędne jest opracowanie nowych metod kolejnych przybliżeń, odpowiadających postawionym problemom i współczesnym wymogom kształtowania środowiska człowieka. Przed przystąpieniem do badania i wyboru środków ochrony należy jednak odpowiedzieć na trzy zasadnicze pytania: co, dlaczego i jak chronić? Przedstawiając metodę kolejnych przybliżeń, autor posługuje się przykładem miasta Cambrai.

H. Planacassagnie, *Le cahier de recommandations du site inscrit Dieppe (Zbiór zaleceń dla obszaru Dieppe wpisanego do rejestru)*, ss. 29—32, 6 il. Na przykładzie centrum zabytkowego Dieppe autor analizuje przydatność P.O.S. (planu zagospodarowania terenu) jako instrumentu prawnego w realizacji ochrony i prac rewolucyjnych oraz omawia dossier, jakie sporządza się dla obszaru wpisanego do rejestru. Składa się ono z trzech części: P.O.S., zbioru zaleceń architektonicznych oraz analizy architektonicznej i historycznej.

C. Soucy, *Evolution d'une pratique (Ewolucja pewnego doświadczenia)*, ss. 33—36, 4 il. Wstęp do artykułów prezentowanych w drugiej części zeszytu, poświęconych zagadnieniom rehabilitacji tkanki miejskiej, a w szczególności nowego zagospodarowania centralnych części historycznych ośrodków miast. Analiza zmian, jakie zachodziły w traktowaniu tych zagadnień w ostatnim dwudziestoleciu, w zetknięciu z praktyką i doświadczeniami wielu miast Francji.

Deux plans de sauvegarde et de mise en valeur (Dwa projekty ochrony i rewolucyjacji), ss. 37—44, 19 il.:

J. Houlet, *Périgueux: une planification sans problèmes (Périgueux: planowanie bez problemów)*; M. Minost, *Le Marais: Un urbanisme libéral (Le Marais: urbanistyka liberalna)*. Na przykładzie dwóch różnych ośrodków przedstawiono problemy i trudności wynikające zarówno przy sporządzaniu planów, jak i przy realizacji prac. Autor noty krytycznej przedstawia „punkt widzenia właściciela” na propozycje zawarte w planie ochrony i rewolucyjacji Périgueux; w wypadku Marais sytuacja jest całkowicie odmienna. Zbyt duża swoboda pozostawiona właścicielom w traktowaniu zaleceń planu doprowadziła do „dzikiej restauracji” i w rezultacie do rewizji planu i ustalenia nowych zasad.

C. Soucy i inni, *Huit opérations d'aménagement (Osiem operacji zagospodarowania)*, ss. 45—69, 61 il. Przedstawienie ośmiu przykładów realizacji prac rewolucyjnych, wynikających z planów ochrony opracowanych dla sektorów chronionych następujących miast; Montferrand, sektor chroniony, blok operacyjny Clermont-Ferrand; Paryż, sektor chroniony Marais, sektor operacyjny nr 1; Rouen, dzielnica Foulons; Paryż, sektor chroniony Marais, operacja Jardins Saint-Paul; Dieppe, operacja Saint-Jacques; Pontois, dzielnica Tavet; Chambéry, blok restaurowany l'Horloge; Montauban, operacja Malleville-République, blok nr 6.

A. Vicnier, *Secteurs sauvegardés et restauration publique (Sektory chronione i publiczne prace restauracyjne)*, ss. 70—73, 7 il. Omówienie zasad postępowania w sektorach chronionych miast Francji, podziału kompetencji i finansowania prac (władze państwowe — władze komunalne), zagadnień socjalnych. Zestawienie nakładów finansowych w stosunku do powierzchni „bloków operacyjnych” w sektorach chronionych w latach 1964—1976.

H. Vedrine, *L'expérience des villes moyennes (Doświadczenie średnich miast)*, ss. 74—95, 55 il. Ocena wyników kilkuletniej działalności władz państwowych (Międzyresortowej Grupy Małych Miast i Dyrekcji Architektury) na rzecz współpracy z małymi miastami, w ramach podpisywanych przez obie strony kontraktów. Autor stara się odpowiedzieć na trzy pytania: jakie było znaczenie udziału Dyrekcji Architektury w urzeczywistnieniu tej polityki; co myśleć o typie urbanistyki w ośrodkach miast faworyzowanych przez te kontrakty; jakie wnioski wyciągnąć z tych doświadczeń w chwili, kiedy wprowadza się nową procedurę działań w zabytkowych ośrodkach.

Działalność Caisse Nationale M.H.S., ss. 96—98, 3 il.

Aktualności, ss. 99—101, 3 il.

Nekrologi, ss. 101—102, 3 il.

witraży zalicza je autor artykułu do sztuki monumentalnej, ściśle związanej z rozwojem architektury. W drugiej części artykułu zawiera omówienie przebiegu prac konserwatorskich dokonanych przy witrażach w Chartres w XVI, XVII i XIX w. oraz charakterystykę różnych postaw konserwatorskich w odniesieniu do celów podejmowanych prac.

M. P. Lillich, *Les vitraux de Saint-Pierre de Chartres (Witraże w kościele Św. Piotra w Chartres)*, ss. 52—57, 8 il. Szczegółowe omówienie historii i ikonografii witraży w kościele Św. Piotra w Chartres na podstawie źródeł pisanych sięgających okresu powstania kościoła. Datę powstania tych dzieł ustala autor artykułu na połowę XIII w. Ich wymowa ikonograficzna odzwierciedla dydaktyczne cele, którym służyły klasztory benedyktyńskie.

Alain Bacquet, s. 58, 1 il. Krótka biografia dyrektora Departamentu Architektury w Ministerstwie Kultury.

Działalność Caisse Nationale M.H.S., s. 59, 2 il.

Aktualności, ss. 60—62, 3 il.

Bibliografia, s. 63

Nekrologi, s. 64

I.-M. Froidevaux, *La Cathédrale Notre-Dame de Chartres (Katedra Panny Marii w Chartres)*, ss. 65—72, 20 il. Omówienie dziejów budowy katedry w Chartres, która stanowi punkt zwrotny w historii budownictwa. Budowa katedry jest wynikiem ścisłej współpracy autorów dydaktycznego programu obiektu i wykonawców.

G. Nicot, *Secteur Sauvegardé (Sektor chroniony)*, ss. 73—80, 12 il. Autor — architekt i specjalista w dziedzinie ochrony zespołów zabytkowych — opisuje prace wykonane w Chartres od chwili uznania miasta (dekret z 22 czerwca 1974 r.) za rejon chroniony. Artykuł zawiera analizę programu ustalonego dla całego zespołu i poszczególnych podzespołów oraz opis działań konserwatorskich i badań historyczno-socjologicznych, stanowiących punkt wyjścia do opracowania planu rewitalizacji miasta.

P. Lallemand, *L'abbaye des Premontres à Pont-a-Mousson (Klasztor kanoników regularnych w Pont-a-Mousson, historia)*, ss. 81—87, 14 il. Historia klasztoru w Pont-a-Mousson wiąże się ściśle z reformą kościoła po soborze trydenckim. Zakon oparty na regule św. Norberta powstał w XII w., przeszedł okres dekadencji, którego świadkami były mury klasztoru w Pont-a-Mousson i został włączony w wielki nurt odnowy. Późniejsze dzieje klasztoru związane są z jego przeznaczaniem na cele kulturalno-oświatowe. W 1976 r. zespół został odrestaurowany i mieści się w nim Regionalne Centrum Kultury.

J. Rocard, *L'abbaye des Promontres à Pont-à-Mousson (L'architecture) (Architektura zespołu w Pont-a-Mousson)*, ss. 88—96, 19 il. Opis kolejnych etapów rozbudowy klasztoru począwszy od XVII w. Poszczególne formy rozwoju zespołu pozostawiły ślady rzymskiego baroku, wystroju rokokowego itp.; prace restauracyjne trwały od 1961 do 1976 r.

Zeszyt 2, stron 92, ilustracje

LANGUEDOC — ARIEGE

A. Saint-Paul, *Editorial (Od redakcji)*, ss. 2—5, 5 il.

B. Voinchet, *Restauration de Sairt Valusien de Foix (Restauracja kościoła Św. Valusien w Foix)*, ss. 6—12, 13 il. Artykuł zawiera opis przebiegu prac konserwatorskich przy kościele Św. Valusien w Foix (odkrycie krypty, badania archeologiczne, zabezpieczenie i zagospodarowanie wnętrza prezbiterium, konserwacja zabytków stanowiących wyposażenie wnętrza). Problem stanowiło pokazanie relikwii krypty średniowiecznej w warunkach zachowania wymogów liturgicznych współczesnego kościoła. Autorem interesującego rozwiązania tego problemu jest architekt Sylvain Stym-Popper.

B. Voinchet, *Consolidation des vestiges de Saint-Pierre de Merens-les-Vals (Utrwalenie zabytków w kościele Św. Piotra w Merens-les-Vals)*, ss. 13—18, 11 il. Postępująca ruina zabytkowego kościoła (zniszczonego w okresie wojen napoleońskich) zwróciła uwagę archeologów i w 1976 r. podjęte zostały badania oraz prace zabezpieczające. Bogactwo odkrytych w obiekcie form romańskich skła-

nia do zastanowienia się nad potrzebą ratowania nawet tych budowli zabytkowych, które znajdują się w stanie daleko posuniętej ruiny.

B. C a l l e y, *Rehabilitation de l'hotel de Nupces (Rehabilitacja zabytkowej rezydencji Nupces)*, ss. 19—21, 6 il. Jeden z pałaców starej Tuluzy poddany został zabiegom renowacyjnym mającym na celu jego adaptację na kamienicę, zawierającą mieszkania o wysokim standardzie.

M. Durliat, *Les peintures murales de Saint-Palycarpe (Malowidła ścienne w kościele Św. Polikarpa)*, ss. 22—30, 12 il. Artykuł zawiera omówienie kolejnych zmian w architekturze kościoła Św. Polikarpa oraz opis odkrytych w czasie prac konserwatorskich w nawie malowideł ściennych pochodzących z epoki romańskiej (XII i XIII w.), a przedstawiających postacie aniołów i sceny z Apokalipsy. Malowidła wykazują łączność z przedmiotami sztuki złotniczej, które znajdują się w skarbcu kościoła.

G. S a r r a u t e, *Les fresques de Fanjeaux (Freski w kościele w Fanjeaux)*, ss. 31—32, 3 il. Odsłonięte w czasie prac konserwatorskich w kościele malarstwo ścienne z XVIII w. wykazuje mistrzowski talent autora o nie znanym nazwisku. Pewne cechy malowideł wskazują na ich pokrewieństwo z wielką sztuką włoską. Według autora artykułu ich twórcą mógł być malarz XVIII w. Jakub Gamelin.

G. C o s t a, *Le trésor de Saint-Lizier (Skarb w Saint-Lizier)*, ss. 33—48, 28 il. Artykuł zawiera opis prac konserwatorskich oraz odkrywczo-badawczych przeprowadzonych w katedrze Saint-Lizier. Prace te umożliwiły określenie daty powstania budowli oraz odtworzenie historii jej przemian. Najciekawszym odkryciem było znalezienie w 1958 r. krypty, która pierwotnie służyła jako sarkofag szczątków św. Lizier, później w XIII i XIV w. znajdowały się w niej sarkofagi biskupów. Skarbiec ten wzbogacony przedmiotami pochodzącymi z wykopaliśk w obrębie świątyni wymagał zabezpieczenia i właściwej ekspozycji. W tym celu zostało odrestaurowane specjalne pomieszczenie, w którym umieszczono skrzynie i gabloty, a w nich cenne przedmioty, jak relikwiarze, laski biskupie, świeczniki, monstrancje, kielichy.

Kronika, s. 49, 1 il.

R. B r i a d, *Les chateaux-forts du Languedoc cathare (Zamki obronne w Langwedocji — ojczyźnie Katarów)*, ss. 50—60, 16 il. Zamki obronne Katarów w Langwedocji przetrwały do naszych czasów już tylko w postaci malowniczych ruin. W najlepszym stanie zachował się zamek w Puivert; część gotycka została odrestaurowana i służy dziś jako scena do pokazów światła i dźwięku. W południowej partii łańcucha gór Corbières zamki stanowią linię prawie nieprzerwaną. Najwspanialszy z nich — to zespół obronny Puylaurens wraz z zachowanymi murami i bastionami. Siedzibą ostatniego synodu katarskiego był zamek Montsegur, który został zdobyty w 1244 r.

J. G u i u, *Protection de l'abitat rural (Ochrona wiejskiej zabudowy mieszkalnej)*, ss. 61—64, 5 il. Tradycyjną architekturę wiejską w Pirenejach znamionuje użycie miejscowych materiałów oraz ścisły związek jej funkcji z charakterem regionu. Piękno tej architektury jest wynikiem jej celowości i przyjęcia ekonomicznie uzasadnionych założeń. Dziś związek pomiędzy architekturą wiejską a życiem mieszkańców wsi został zerwany. Autor artykułu zastanawia się nad powodami i skutkami tego zjawiska; na zakończenie postuluje powrót do wzorów pierwotnych, a w szczególności do zintegrowania architektury nowej z otaczającym ją górskim krajobrazem.

Ph. W o l f f, *Toulouse, visage et histoire (Tuluza, jej oblicze i jej historia)*, ss. 65—67, 6 il. Autor kreśli dzieje rozwoju miasta oraz omawia różnicowanie poszczególnych dzielnic (dzielnica uniwersytecka, dzielnica parlamentu i władz miejskich, dzielnica handlowa). Przetrwałe w mieście wspaniałe dzieła architektury romańskiej, gotyckiej i barokowej ilustruje fotografiami.

M. R o q u e b e r t, *Les hotels du siecle d'or toulousain (Miejskie pałace złotego wieku tulużańskiego)*, ss. 69—75, 15 il. Autor zwraca uwagę na bogactwo architektury tulużańskiej z drugiej połowy XV i początków XVI stulecia. Dzieła te łatwo mogą pozostać nie zauważone przez zwiedzających, gdyż piękno Tuluzy kryje się wewnątrz dziedzińców i krużganków otoczonych murami; fasady są na ogół skromniejsze. Liczne przykłady i nazwiska twórców wybitnych dzieł z tego okresu.

M. Durliat, *Les édifices religieux (Architektura kościelna)*, ss. 76—80, 7 il. Skarbem architektury sakralnej jest kościół Św. Serin, którego piękno urzekło już pielgrzymów w XII w., a siedem

wieków później Stendhala. Opis tego kościoła oraz kościoła jakobinów stanowi główną treść artykułu. Z budowli sakralnych XVII w. omówione są krótko kościoły: Św. Ekspedyta i karmelitów.

Działalność Caisse Nationale M.H.S., ss. 81—82, 2 il.

A. L e n o r m a n d, *Les dessins du marquis de Girardin pour Ermenonville (Rysunki markiza de Girardin dla Ermenonville)*, ss. 83—85, 5 il. Artykuł stanowi uzupełnienie materiału zawartego w zeszycie 5 — poświęconego ogrodom. Równocześnie wiąże się z wystawą zorganizowaną przez Caisse Nationale pt. „Ogrody — kraina marzeń, tereny doświadczalne”. René de Girardin jest twórcą rysunkowych wzorów ogrodu w Ermenonville. Jego osiemnastowieczne projekty nie zostały w pełni zrealizowane, jednak zachowane rysunki przekazują wiernie obraz ogrodu romantycznego, jaki Girardin pragnął stworzyć w Ermenonville.

Aktualności, ss. 86—88, 2 il.

Kronika prawna, ss. 89—92

Zeszyt 3, stron 100, ilustracje

ARCHITEKTURA PRZEMYSŁOWA

Editorial (Od redakcji)

Ch. D e v i l l e r s, *L'architecture industrielle ou la crise des monuments historiques (Architektura przemysłowa a kryzys zabytków historycznych)*, ss. 1—5, 6 il. We Francji zabytki architektury przemysłowej należą jeszcze do kręgu zainteresowań niewielkiej grupy specjalistów. Według szerszego ogółu społeczeństwa na miano zabytku zasługują w najlepszym razie budowle sprzed wielkiej rewolucji przemysłowej, a zatem obiekty o tradycyjnych formach budownictwa mieszkaniowego. Zamieszczone w zeszycie artykuły mają na celu sprecyzowanie pojęcia „zabytek architektury przemysłowej” oraz przybliżenie tematyki związanej z tym działem obiektów zabytkowych.

P. C h e m e t o v, *Structure des bâtiments et technique industrielle (Struktura budowli i technika przemysłowa)*, ss. 6—11, 10 il. Jak w każdej architekturze, tak i w przemysłowej twórca działa w ramach przyjętych konwencji. Metalowa konstrukcja budowli przemysłowych pozwoliła na zachowanie wewnątrz tych budowli wielkich wolnych przestrzeni, które mogły być wykorzystane na cele produkcyjne. Przejście od produkcji rzemieślniczej do produkcji fabrycznej, podział pracy, specjalizacja — wszystko to wyciska piętno na formach budownictwa przemysłowego. Historia rozwoju tych form zilustrowana została w artykule licznymi przykładami dzieł wybitnych architektów.

M. C u l o t, L. G r e n i e r, H. W i e s e r - B e n e d e t t i, *Filatures du Nord (Północne tkalnie)*, ss. 12—16, 9 il. Artykuł zawiera opis procesów socjologicznych, które zachodzą w społeczeństwie północnej Francji pod wpływem uprzemysłowienia, oraz związanych z nimi przemian rozwojowych w architekturze przemysłowej tego regionu.

B. C l é m e n t, B. R i g n a u l t, D. S a u v a g e o t, *L'architecture industrielle dans la communauté urbaine du Creusot-Montceau-les-Mines (Architektura przemysłowa w miejskiej wspólnocie Creusot-Montceau-les-Mines)*, ss. 17—32, 27 il. Autor zwraca uwagę na konieczność ratowania takich zespołów budownictwa przemysłowego, jak Creusot-Montceau-les-Mines. Podaje rys historyczny fabryki i opisuje kolejne fazy rozwoju zabudowy, która odzwierciedla przemiany zachodzące w społeczeństwie związanym z tym ośrodkiem przemysłowym. Na zakończenie omawia założenia planu rewitalizacji trzech miast wysoko uprzemysłowionych, stanowiących dziś jeden zespół urbanistyczny: Creusot, Montceau-les-Mines i Montchamin.

M. H a m o n, *La manufacture royale des glaces de Saint-Gobain (Królewska manufaktura luster w Saint-Gobain)*, ss. 33—40, 14 il. Historia manufaktur szkła we Francji sięga czasów gallo-rzymskich. W XVII w. rynek francuski został jednak zalany wyrobami szklanymi z Wenecji, w związku z czym w 1665 r. w Saint-Gobain powstała królewska manufaktura luster i zwierciadeł. Stosowana w niej metoda „topienia szkła na stole” zapewniła zwycięstwo francuskiemu wyrobom w kraju i za granicą. Nowe techniki produkcji spowodowały zmiany form architektonicznych budowli fabrycznych. Artykuł zawiera opisy planów przestrzennych w różnych okresach rozwoju manufaktury w Saint-Gobain i innych zakładów przemysłu szklanego.

F. L a i s n e y, *L'architecture industrielle dans les expositions universelles (Architektura przemysłowa na wystawach światowych)*, ss. 40—45, 8 il. Autor podkreśla rolę wychowawczo-propagandową ekspozycji przemysłowych i rozważa problem wpływu tematu wystaw na architekturę budynków wystawowych oraz sposób zagospodarowania przestrzeni wystawowej. Kreśli przebieg rozwoju myśli twórczej w tej dziedzinie — od budynku halowego, w którym mieściły się pierwsze wystawy przemysłowe, do terenów ogrodowych, gdzie zwiedzanie połączone jest z wypoczynkiem i rozrywką.

G. M o n n i e r, *Les aménagements de Marseille au XIX-e siècle (Zagospodarowanie przestrzenne Marsylii w XIX w.)*, ss. 46—49, 4 il. Największe zmiany w układzie przestrzennym Marsylii przynosi pierwsza połowa XIX w. Powstaje wówczas architektura symbolizująca wielkość miasta, potęgę gospodarczą i zdobycze kulturalne. Jego wygląd kształtują potentanci przemysłu, wicelcy inwestorzy, ludzie czynu. Najwspanialszym obiektem dziedzictwa przemysłowego Marsylii jest port; artykuł zawiera omówienie rozbudowy portu oraz charakterystykę innych dzieł architektury przemysłowej.

J. P. B a b e l o n, *Les cités ouvrières de Paris (Dzielnice robotnicze w Paryżu)*, ss. 50—54, 6 il. Artykuł zawiera opis tzw. falansterów paryskich — osiedli robotniczych, będących realizacją dziesiętnastowiecznej teorii Fouriera. Pierwszy „falanster” — zespół spółdzielni mieszkaniowych „osiedle Napoleona” przy ul. Rochchouart — powstał pod protektorem Napoleona III w 1851 r. Charakterystyczną cechą tego typu zespołów mieszkaniowych była wewnętrzna kryta galeria, która miała ułatwiać kontakty towarzyskie i utrzymywać więź społeczną mieszkańców osiedla. Kryte galerie później zostały zamienione na „pasaże handlowe”. Autor artykułu omawia przemiany, jakie nastąpiły w koncepcji osiedli robotniczych, a na zakończenie podaje krótki opis „osiedla gobelinów”, powstałego w 1854 r.

P. F a v a r d i n, *Nécessité et limites de la cité ouvrière en provence (Potrzeby i ograniczenia w osiedlach robotniczych na prowincji)*, ss. 55—59, 10 il. Do najwybitniejszych realizacji osiedli robotniczych należy osiedle prowincjonalne w Mulhouse, które stanowi wzór dla innych rozwiązań tego typu. Artykuł zawiera opis rozplanowania i architektury osiedla. W drugiej części zamieszczone są rozważania na temat upadku idei osiedli robotniczych powstających z inicjatywy prywatnej.

M. R a c l o t, *L'exemple de Longwy: la stratification industrielle de l'urbanisme en 1910 (Przykład Longwy — rozwarstwienie przemysłowo-urbanistyczne w 1910 r.)*, ss. 60—63, 4 il. Na przykładzie doliny Longwy autor pokazuje rozwój osiedli mieszkaniowych uzależniony od wielkich zakładów, w tym wypadku — huty żelaza, która panuje nad miastem i okolicą. Podziały społeczne panujące wśród pracowników huty znajdują odbicie w architekturze osiedla.

A. B r a u m a n, *Le familistère de Guise („Familisteryzm” w osiedlu w Guise)*, ss. 64—68, 7 il. Fabrykant pieców żeliwnych Godin — uczeń Fourniera, stworzył teorię tzw. „familisteryzmu”, której odzwierciedleniem jest osiedle fabryczne w Guise. Autor artykułu przeprowadza analizę planu zabudowy osiedla i jego krytyczną ocenę z punktu widzenia urbanistycznego i socjalnego.

C. D i e d e r i c h s, *Les réalisations de Tony Garnier à Lyon (Realizacje T. Garniera w Lyonie)*, ss. 69—73, 8 il. Na początku XX w. T. Garnier stworzył projekt idealnego miasta przemysłowego. Autorka omawia szczegółowo założenia tego projektu, po czym przechodzi do opisu innych dzieł T. Garniera, które powstały na krótko przed pierwszą wojną światową oraz w dwudziestych i trzydziestych latach po wojnie w Lyonie (szpital, stadion sportowy, rzeźnia miejska, centrala telefoniczna i in.). Zainteresowania Tony Garniera szły jednak zawsze w kierunku rozwiązań urbanistycznych, lecz jego rewolucyjny projekt „miasta idealnego” nie został nigdy zrealizowany.

S. D e s w a r t e, R. G u i d o t, *Gustave Eiffel et les grands ponts métalliques du XIX-e siècle (Gustaw Eiffel i wielkie mosty metalowe w XIX w.)*, ss. 74—79, 10 il. Równocześnie z uprzemysłowieniem kraju powstaje problem komunikacji i transportu, stąd rozwój w końcu XIX w. budowy mostów z żelaza. Artykuł zawiera opis mistrzowskich dzieł Gustawa Eiffela, uzupełniony cytacjami z jego odczytu wygłoszonego w 1888 r. na temat „wielkich konstrukcji z żelaza”. Wypowiedź Eiffela dotyczyła największych realizacji w tym zakresie w Europie i w Ameryce.

B. M a r r e y, *Conservation et mise en valeur du patrimoine industriel (Konservacja i rewitalizacja dziedzictwa przemysłowego)*, ss. 80—82, 6 il. Artykuł jest apelem wzywającym do ratowania za-

bytków przemysłowych, przede wszystkim do przydzielania im współczesnych funkcji i gromadzenia dokumentacji. Przy wszelkich działaniach związanych z ochroną tego typu dziedzictwa postuluje ścisłą współpracę architektów, konserwatorów i przemysłowców.

E. Lopez, *La corderie royale de Rochefort (Królewska fabryka sznurów w Rochefort)*, ss. 83—88, 6 il. Artykuł zawiera opis historycznego rozwoju fabryki sznurów do masztów w Rochefort oraz podkreśla walory architektoniczne budowli. W czasach Colberta fabryka, związana z marynarką wojenną, pełniła funkcję arsenału, obecnie, po przeprowadzeniu gruntownej konserwacji, ma stanowić siedzibę marynarki handlowej oraz Izby Handlu Morskiego.

Réutilisation des bâtiments industriels (Ponowne użytkowanie budynków przemysłowych), ss. 89—91, 6 il. Jest to lista wybranych przykładów zabytków przemysłowych, które są użytkowane i w związku z tym uratowane od ruiny.

Działalność Caisse Nationale M.H.S., ss. 92—94, 5 il.

Aktualności, ss. 95—98, 3 il.

Zeszyt 4, stron 80, ilustracje

Y. Malecot, *Hommage à Jean Salusse (Wspomnienie o Jean Salusse)*, ss. 2—3, 2 il. Artykuł poświęcony jest tragicznie zmarłemu w dniu 23 lipca 1977 r. dyrektorowi Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites—Jean Salusse.

J. Rigand, *Hommage à Jacques Duhamel (Wspomnienie o Jacques Duhamel)*, s. 4, 1 il. Wspomnienie o zmarłym w lipcu 1977 r. byłym ministrze kultury, którego działalność łączyła opiekę nad zabytkami z rozwojem współczesnej myśli artystycznej.

Y. M. Froidevaux, *La restauration du palais de justice de Rouen (Restauracja pałacu sądów w Rouen)*, ss. 5—12, 12 il. W czasie ostatniej wojny Rouen, jako jedno z miast francuskich o najbogatszym wystroju artystycznym, uległo zniszczeniu dwukrotnie: w 1940 i 1944 r. Historia pałacu sądów, wzniesionego na przełomie XV i XVI w., wiąże się nierozdzielnie z historią miasta, dlatego mieszkańcy Rouen zdecydowanie opowiedzieli się za przywróceniem temu zabytkowi dawnej formy. Podstawę prac restauratorskich stanowił kosztorys robót z XV w. oraz sprawozdania z obrad władz miejskich. Do trudnych problemów w czasie podjętych prac należało odtworzenie więźby dachowej oraz sklepień przykrywających dwupoziomowe wnętrza pałacu. Artykuł zawiera szczegółowe omówienie trudności towarzyszących odbudowie obiektu, a wynikających z nowych warunków technicznych i nowych wymogów bezpieczeństwa.

G. Duval, *Découverte d'un monument hébraïque roman (Odkrycie zabytku hebrajskiego z epoki romańskiej)*, ss. 13—16, 11 il. W 1976 r. w czasie prac terenowych w pobliżu Pałacu Sprawiedliwości odkryto najstarszy we Francji, a może i w Europie, zabytek kultu hebrajskiego: synagogę z XI w. Konserwatorzy stanęli wobec konieczności rozwiązania trudnych problemów technicznych związanych z umocnieniem murów i sklepień przy pełnym zachowaniu substancji historycznej obiektu. Zabytek został udostępniony badaczom z całego świata, specjalistom kultury judaistycznej oraz zwiedzającym.

Notatka z placu budowy

N. Golb, *Localisation de l'ancienne académie juive et de la synagogue monumentale (Lokalizacja dawnej akademii żydowskiej i synagogi)*, ss. 17—19, 3 il. Notatka zawiera szczegółowy opis pozostałych fragmentów zabudowy na podstawie badań archeologicznych i dokumentów z XVIII i XIX w. Badania szczegółowe wykazały, że krypta odnaleziona pod Pałacem Sprawiedliwości nie była miejscem modlitwy, lecz miejscem nauki, gdzie mieściły się sale wykładowe i biblioteka.

E. Chirol, D. Lavallée, *Le noyau primitif du Palais de Justice: le Palais du Neuf — Marché et le Palais Royal (Pierwotny kształt Pałacu Sprawiedliwości: Pałac na Nowym Rynku i Pałac zwany Królewskim)*, s. 20. Krótka historia pierwotnego wyglądu Pałacu na Nowym Rynku z końca XV w. na podstawie dokumentacji archiwalnej.

J. G. Mortamet, R. Michaud, *Les clochers savoyards (Dzwonnice w Sabaudii)*, ss. 21—24, 5 il. Dzwonnice te od lat stanowiły przedmiot badań i troski konserwatorów. Dzięki różnorodności kształtów i starannemu wykonaniu harmonizują one z górskim krajobrazem, lecz ze względu na nietrwałość materiałów i kruchość formy ulegają szybkiemu niszczeniu. Rekonstrukcja lub restauracja

dzwonnice wymaga przede wszystkim szczegółowych badań nad techniką ich wykonania, dziś niestety, niemożliwą do powtórzenia z powodu braku odpowiednich materiałów i umiejętności rzemieślniczych. Po wielu nieudanych próbach udało się wreszcie architektom: Boiret i Mortamet, zastosować właściwą metodę restauracji dzwonnicy w Combloux.

G. Costa, *L'ancien jubé et l'avant-choeur de la cathédrale d'Auch (Dawna trybuna i prezbiterium w katedrze w Auch)*, ss. 25—32, 10 il. Artykuł zawiera opis wnętrza katedry, a przede wszystkim trybuny z XVII w. i jej bogatego wystroju oraz kolejnych przeróbek. W XIX w. nastąpiła zasadnicza zmiana: usunięto trybunę i otwarto dla wiernych szeroki dostęp do ołtarza. Przestrzeń przed ołtarzem została w inny sposób zagospodarowana: ołtarz otoczono lekką balustradą oraz odsłonięto witraże prezbiterium i stalle gotyckie. Autor podaje uzasadnienie podjętej przeróbki, naświetlające poglądy na wartość artystyczną zabytku w tej epoce. Artykuł kończy się szczegółowym opisem neogotyckiego wystroju wnętrza katedry oraz przedstawieniem nowych propozycji odbudowy. Niektóre z nich wracają do dawnych form historycznych zabytku i sugerują rekonstrukcję trybuny, inne domagają się zachowania form dziewiętnastowiecznych. Ostatecznie postanowiono podjąć prace renowacyjne z zachowaniem wystroju dziewiętnastowiecznego.

J. P. Babelon, *Hotel de Chaulnes (Miejska rezydencja w Chaulnes)*, ss. 33—48, 23 il. „Hotel du Chaulnes” stanowił zasobną rezydencję rozbudowywaną w miarę wzrostu zamożności do poziomu wymaganego dla tego typu pałacu miejskiego za czasów Ludwika XIII. Obecnie jest on siedzibą Akademii Architektury. Artykuł relacjonuje podjęte w pałacu prace adaptacyjne oraz podaje szczegółową historię obiektu z uwzględnieniem kolejnych faz jego rozbudowy.

J. D. Ludmann, *La restauration du Palais Rohan de Strasbourg (Odnowienie pałacu Rohan w Strasburgu)*, ss. 49—64, 23 il. Autor przedstawia dzieje pałacu od 1744 r., gdy był on własnością biskupa de Rohan-Soubise, poprzez całkowitą zmianę jego przeznaczenia po Wielkiej Rewolucji, aż do czasów dzisiejszych, gdy został zaadaptowany na Muzeum Sztuki Dekoracyjnej (od końca XIX w.). Artykuł zawiera szczegółowy opis bogatej dekoracji fasad oraz wyposażenia wnętrza pałacu z XVIII w. Dekoracja ta była dziełem najslawniejszych sztukatorów włoskich tej epoki. Relacja z przebiegu prac konserwatorskich.

F. Th. Charpentier, *Nancy — architecture 1900, dessins originaux de l'architecte Emile André (Nancy — architektura 1900, rysunki oryginalne architekta Emile André)*, ss. 65—68, 25 il. Artykuł stanowi krótkie sprawozdanie z wystawy poświęconej architekturze z roku 1900, będącej pod wpływem szkoły w Nancy. Szkoła ta na przełomie XIX i XX w. miała swój okres świetności, przedstawicielami jej byli: François André, Antoine Charles i Emile André (wnuk), który osiedlił się w Nancy i stał się współtwórcą „Szkoły w Nancy”. Jego projekty towarzyszą rozwojowi miasta. Dotyczą one architektury, bogatego wystroju architektonicznego, ogrodów otaczających wille i pałace, detali wnętrz itp.

Działalność Caisse Nationale M.H.S., ss. 69—70

Ph. Néagu, *Acquisitions récentes des archives photographiques (Nowe nabytki archiwów fotograficznych)*, ss. 71—74, 6 il.

A. Erlande, *Brandenburg, Les statues de Notre-Dame (Rzeźby z kościoła Notre-Dame)*, ss. 75—77, 4 il. Krótka notatka dotycząca odkrytych w Notre-Dame rzeźb kamiennych z XII i XIII w. Są one obecnie prezentowane w Muzeum Sztuki Średniowiecznej, tzw. Muzeum Cluny w Paryżu. Autor przedstawia historię rzeźb, ich odkrycie i problemy związane z ekspozycją.

Aktualności, ss. 78—80, 4 il.

Zeszyt 5, stron 80, ilustracje

M. d'Ornano, *Editorial (Od redakcji)*, ss. 1—3, 1 il. Opinia publiczna oraz Ministerstwo Kultury i Środowiska Naturalnego przejawiają coraz większe zainteresowanie ochroną dziedzictwa historycznego, nie tylko tymi najcenniejszymi obiektami, lecz także „wszystkim, co rzadkie i piękne”. Podjęto energiczne kroki, by zapobiec niszczeniu zabytków. Z jednej strony zabiega się o zwiększenie budżetu, z drugiej — o poprawę organizacji i działania służb konserwatorskich. Duże nadzieje wiąże się z decentralizacją prac konserwatorskich. Przewiduje się pomoc dla prywatnych właścicieli zabytków. Dąży się, by wszystkie zabytki zostały włączone na stałe w życie narodu i by były użytkowane.

P. Mérimée, *Extraits des Notes de Voyage (Fragmenty „Notatek z podróży”)*, ss. 4—11, 14 il. Są to spostrzeżenia dotyczące rzeźby w kościołach Auvergne, a zwłaszcza jej symbolicznego charakteru. Obserwując płaskorzeźby na głowicach kolumn w kościele w Brioude autor wnioskuje o datach powstania prezbiterium i nawy. Elementy wnętrza kościoła w Issoire i w Clermont-Ferrand interpretuje jako typowe dla architektury tego regionu w okresie bizantyjskim. Omawia wiele szczegółów architektonicznych kościoła Saint-Nectaire, zwracając uwagę zwłaszcza na głowice kolumn. Dotyczy to również kościoła w Mozat. Opisuje krótko kolegiatę w Ennezat. Mérimée podkreśla elementy wspólne wszystkim kościołom tego regionu.

F. Viallet, *Trésor d'art religieux de la Cathédrale du Puy (Skarbiec sztuki sakralnej przy katedrze w Puy)*, ss. 12—16, 10 il. Skarbiec utworzony w 1895 r. został przeniesiony w 1950 r. z zabudowań klasztornych do katedry. Początkowo na zbiory składały się obrazy płaskorzeźby, posągi i wota związane z pielgrzymkami do Puy. Dzięki odpowiedniej ekspozycji widoczne są wszystkie walory zgromadzonych dzieł sztuki, wśród których do najcenniejszych należą m.in. obrazy Josué Parier, miejscowego malarza z XVI w., drewniane rzeźby Pierre Vaneau, zabytki sztuki złotniczej, tkaniny (od XI stulecia), manuskrypty i teksty iluminowane.

M. Durliat, *La construction de la cathédrale du Puy (Budowa katedry w Puy)*, ss. 17—22, 11 il. Usytuowana na szczycie wulkanicznej góry, którą pokonywało się wchodząc po ogromnych schodach katedra NPMarii była w średniowieczu znanym miejscem pielgrzymek. W odróżnieniu od innych miejsc pielgrzymkowych, Puy zawniosła sławę urokowi swego położenia i architektury, posiadającej cechy oryginalne, wyodrębniające ją z grupy dzieł sztuki romańskiej. W XIX w. katedra została prawie całkowicie przebudowana w związku z grożącym jej zawaleniem.

Y. M. Froidevaux, *La ville du Puy (Miasto Puy)*, ss. 23—32, 19 il. Miasto leży w okolicach górskich, trudno dostępnych, ale korzystny klimat, żyzna gleba, bezpieczne położenie na wzgórzu Anis i obfitość materiałów budowlanych sprzyjały rozwojowi Puy. Początkowo było to sanktuarium plemienia Walewrów, potem Rzymian, wreszcie chrześcijan, a w VI w. Puy staje się siedzibą biskupstwa. Okres największego rozkwitu przeżywa miasto w XI i XII w. W XIII w. Puy zostaje wyposażone w system obronny, który przetrwał do XVIII w. Po okresie walk wewnętrznych w epoce Odrodzenia miasto znów przeżywa swój rozwój. W XVIII w. rozpoczyna się produkcja słynnych koronek. W 1966 r. Rada Miejska podjęła decyzję o konserwacji i rewitalizacji starych dzielnic Puy, zniszczonych w XIX w.

J. C. Rochette, *Château d'Ecouen, les travaux d'aménagement (Zamek w Ecouen, prace adaptacyjne)*, ss. 33—41, 13 il. W 1969 r. podjęto decyzję o przekształceniu zamku w muzeum sztuki renesansowej. Opracowano program użytkowy obiektu i plan prac konserwatorskich. Część muzeum została już udostępniona publiczności w październiku 1977 r. Wokół zamku położono bruk, odrestaurowano zadaszenie, wzmocniono wszystkie podłogi na parterze i pierwszym piętrze, założono nową instalację elektryczną i zróżnicowany system ogrzewania. Szczególną uwagę poświęcono systemowi zabezpieczenia przed pożarem, włamaniami i kradzieżą. Artykuł znanajamia z techniką prac konserwatorskich.

A. E. Brandenburg, *Musée national de la Renaissance (Narodowe muzeum sztuki renesansowej)*, ss. 42—48, 13 il. Początki zamku w Ecouen, sięgają epoki średniowiecza. Obecna budowla powstała prawdopodobnie w latach 1538—1555. Zamek należał do rodzin Montmorency, Kondeuszy i do „Legii Honorowej”. W 1969 r. André Malraux podjął decyzję o urządzeniu tu muzeum sztuki renesansowej. Niebawem rozpoczęto restaurację i przystosowanie zamku na ten cel. Szkielet obraz bogatego życia artystycznego w okresie renesansu, autor wymienia wiele eksponatów muzeum w Cluny, które powróciły do zamku w Ecouen. Z uwagi na dobre warunki ekspozycji, w Ecouen znajdują się też przedmioty nie związane z tym obiektem. O stanie znajdującej się w nim kolekcji w przeszłości informują inwentarze z lat Wielkiej Rewolucji. Zbiory zawierały rzeźby, obrazy, wyroby emaliowane i meble (dziś częściowo w Luwrze). Na uwagę zasługuje wystrój kaplicy i posiadki pałacowe. Z innych muzeów powrócą na swoje miejsce cenne obicia ścian i witraże. Dodatkową atrakcją jest 17-hektarowy park. Muzeum, którego otwarcie planuje się na 1981 r., składać się będzie z 32 sal, kaplicy, sali koncertowej i wykładowej oraz ośrodka dokumentacji dotyczącej renesansu.

G. Nicot, *Le chateau de Chateaudun (Zamek w Chateaudun)*, ss. 49—64, 29 il. Zbudowany na wapiennym szczycie u zbiegu Beauce i Loir zamek zajmował ważną pozycję strategiczną. Jego początki sięgają V w. Najstarsze zachowane elementy pochodzą

z XII w. Jean la Dunois przekształcił feudalną warownię w zamek mieszkalny i przebudował kaplicę. Jego syn wprowadził zmiany w wyglądzie zewnętrznym budowli. W XVIII w. zamek zaczyna niszczyć; w 1930 r. przeprowadzona została pierwsza restauracja po wykupieniu go z rąk rodziny Luynes. Autor oprowadza czytelnika po zachodnim skrzydle zamku, kaplicy i skrzydle Longueville.

D. i J. P. Lenclos, *La géographie de la couleur (Geografia barwy)*, ss. 65—67, 11 il. Barwa obiektów architektonicznych jest jednym z głównych elementów krajobrazu. Jest ona różna w różnych regionach Francji i zależy od miejscowych tradycji ludowych, miejscowych materiałów budowlanych, klimatu i środowiska naturalnego. Często architektura regionalna zupełnie stapia się z krajobrazem. Wprowadzenie kolorów przypadkowych może taką harmonię zburzyć. Autorzy artykułu proponują trójstopniowe postępowanie przy opracowywaniu zestawu kolorów stosowanych w architekturze z uwzględnieniem jej lokalizacji. Ponadto kolory dzielą na przeznaczone dla dużych powierzchni i dla detali.

J. P. Saint-Aubin, *L'apport de la photogrammétrie pour l'étude et la conservation du patrimoine (Wkład fotogrametrii do badania i konserwacji zabytków historycznych)*, ss. 68—71, 3 il. Dzięki metodzie fotogrametrycznej, znanej od stu lat, ale rozpowszechnionej dopiero od 1960 r., powstał nowy typ archiwów i inwentarzy, których siatka obejmuje całą Francję. Pierwszy bilans prac przy sporządzaniu dokumentacji fotogrametrycznej przedstawiono latem 1977 r. w Chambord. Autor artykułu omawia wiele zagadnień przedyskutowanych w Chambord, dotyczących opracowywania dokumentacji i kłopotów związanych ze sporządzaniem ogólnego inwentarza.

B. Calley, *Une remise à la mode au XVIIIe siècle à Toulouse (Przystosowanie do wymogów mody w XVIII w. w Tuluzie)*, ss. 72—73, 4 il. Liceum żeńskie w Tuluzie mieści się w dawnym pałacu Jean Dubarry. Podjęta ostatnio przez władze miejskie restauracja fasad pałacu pozwoliła na odkrycie, w jaki sposób Jean Dubarry, od 1776 r. właściciel obiektu słynnego dawniej w całej Europie, zmienił go według wymogów mody XVIII w.

Działalność Caisse Nationale M.H.S., ss. 74—77, 7 il.

Aktualności, ss. 77—80, 3 il.

Bibliographie (Bibliografia), s. 80.

Zeszyt 6, stron 88, ilustracje

Y. Malécot, *Editorial (Od redakcji)*, s. 1, 1 il. W dniu 5 grudnia 1977 r. funkcję dyrektora Conseil d'Administration de la Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites objął Jean-Pierre Bady.

J.-P. Bady, *Préface (Wstęp)*, s. 2. Rzemiosło, którego tradycje w Europie zachodniej sięgają starożytności, napotyka obecnie duże trudności. Brak surowców oraz młodych kadr i konkurencja przemysłu utrudniają rozwój tej dziedziny wytwórczości. Autor wyraża nadzieję, że nasza epoka przywróci mu dawną świetność i znaczenie.

B. Sousi-Roubi, *Pour un statut des métiers d'art (O statut rzemiosł artystycznych)*, ss. 3—4, 1 il. Brak statusu prawnego rzemiosła artystycznych hamuje ich rozwój. Osoba samodzielnie zajmująca się rzemiosłem artystycznym musi przyłączać się albo do grupy zawodów wolnych (artystów), albo do rzemieślników. Autor zgłasza dwie propozycje: poszerzenie Izby Rzemiosł o kategorię „rzemiosła artystycznych” albo, co wydaje się korzystniejsze, stworzenie Narodowej Izby Rzemiosł Artystycznych.

E. Morel, *Un cri d'alarme: des artisans pour quand? (Krzyk alarmu: rzemieślnicy, ale kiedy?)*, ss. 5—11, 14 il. Tradycjom rzemiosła grozi szybki zanik. Jedynym środkiem zajmującym się skutecznie ochroną tego rodzaju wytwórczości jest Urząd ds. Zabytków Historycznych Francji, który stwarza możliwości pracy i kultywowania tradycji rzemiosła. Nie jest to łatwe w sytuacji zbyt niskich nakładów na rzemiosło, jego niestabilnej pozycji finansowej i nieodpowiednich metod kształcenia. Nową propozycją ze strony Ministerstwa Kultury i Środowiska Naturalnego jest nauczanie przez konkretną pracę w warsztatach szkoleniowych. Szansą dla rzemiosła są młodzi, którzy od pracy oczekują nie pieniędzy, lecz satysfakcji.

M. Minost, *Nécessité et moyens de transmission de la tradition (Konieczność i sposoby przekazywania tradycji)*, ss. 12—16, 12 il. Przy wykonywaniu prac konserwatorskich niezbędni są rzemieślnicy znający tradycyjne metody pracy. Błędne, biurokratyczne posu-

nięcia tuż po wojnie pogorszyły sytuację zawodów, których prestiż społeczny zaczął maleć już w latach międzywojennych. Jedyne w kamieniarstwie zdołano zapewnić napływ i odpowiednie przygotowanie nowych kadr. Artykuł omawia różne metody nauczania stosowane we Francji w zakresie specjalności rzemieślniczych, niezbędnych przy prowadzeniu prac konserwatorskich.

B. de Saint-Victor, *Le cout de la restauration des monuments historiques classés (Koszt restauracji zabytków)*, ss. 17—20, 8 il. Za wysokie koszty restauracji wini się niesłusznie architektów, przedsiębiorstwa i wyspecjalizowanych rzemieślników, podczas gdy zależą one głównie od rodzaju materiałów i stosowanych technik. Służby konserwatorskie we Francji mają na uwadze wysoką jakość przeprowadzanych prac, których celem powinno być nie tylko przywrócenie pierwotnego wyglądu obiektu, ale również zachowanie jego autentyczności, w zakresie użytych materiałów. Jak wykazuje praktyka, nieporozumieniom związanym z wysokimi nakładami finansowymi na cele restauracji można zaradzić przez współpracę zainteresowanych stron, decentralizację decyzji administracyjnych, rozmowy z merami i prywatnymi właścicielami. Cenne byłoby włączenie społeczeństwa, gdyż chodzi o wspólne dobro narodowe.

J.-G. Mortamet, *Les métiers d'art du bâtiment (Rzemiosła sztuki budowlanej)*, ss. 21—23, 7 il. Budowle kamienne z upływem czasu oraz na skutek ujemnego działania zanieczyszczeń atmosferycznych ulegają zniszczeniu. Odnowienia zniszczonych elementów lub ich wymiany dokonać mogą tylko fachowcy obeznani z dawnymi narzędziami. Tymczasem liczba wyspecjalizowanych kamieniarzy zmniejsza się na skutek zbyt szczupłego budżetu Ministerstwa Kultury i Środowiska Naturalnego oraz zatrudnienia ich niezgodnie z posiadanymi umiejętnościami. Autor artykułu postuluje zwiększenie dotacji na zabytki i rozdzielanie w sposób przemyślny zamówień.

P. Duval, M. Adjoint, *Un chantier: le chateau de Tours (Plac budowy: zamek w Tours)*, ss. 24—26, 4 il. Restauracja zamku w Starym Tours stworzyła okazję do praktycznego wypróbowania metod pracy i szkolenia kamieniarzy, mularzy, cieśli, dekarzy i stolarzy. Wybranie metod szkolenia ma zasadnicze znaczenie w sytuacji, gdy trzeba myśleć nie tylko o zachowaniu spuścizny i jej powiązaniu z urbanistyką, ale i o wykształceniu ludzi, którzy potrafiliby przekazać innym zdobyte doświadczenia i wiadomości niezbędne przy współpracy z architektami. Rezultatem tego przedsięwzięcia było m.in. stworzenie ośrodka szkolenia dla różnych zawodów związanych z budownictwem, opracowanie planów i programów pod kierunkiem Głównego Architekta Zabytków Historycznych i odszukanie dawniej eksploatowanych kamieniołomów.

Y. Bottineau-Fuchs, *A propos du chantier de la cathédrale de Reims (A propos placu budowy przy katedrze w Reims)*, ss. 27—29, 4 il. Prace przy restauracji katedry w Reims stały się okazją do przedstawienia kilku problemów z dziedziny kamieniarstwa, m.in. obojętnego stosunku do kamieniarzy pracujących przy zabytku niefunkcjonalnym z punktu widzenia potrzeb współczesności oraz wynikających stąd kłopotów finansowych, które utrudniają zaopatrzenie w kamień, kształcenie wysoko kwalifikowanej siły roboczej i ograniczają wysokość plac.

J.-C. Rochette, *L'exemple d'un tailleur de pierre (Na przykładzie zawodu kamieniarza)*, ss. 30—31, 3 il. Autor podkreśla znaczenie zawodu kamieniarza, który jest niezbędny nie tylko w pracach konserwatorskich, ale ma też swój walor psychologiczny, dając człowiekowi bezpośredni kontakt z obrabianym materiałem, czego brakuje w zawodach „intelektualnych” i „technicznych”. Następnym etapem cywilizacji technicznej będzie odrodzenie pracy ręcznej i rzemiosła.

J. Rocard, *Ouvrages de ferronnerie décorative, Nancy — Place Stanislas (Dzieła artystycznego kowalstwa, Nancy — plac Stanisława)*, ss. 32—36, 12 il. Do restauracji placu Stanisława, zniszczonego w czasie rewolucji 1789 r., wykorzystano zachowane prace Jaen Lamoura, który w 1750 r. wykonał na zamówienie króla kraty, korony i herby. Restauracja ujawniła, jak wielki kryzys przeżywa dziś we Francji zawód kowala artystycznego. W trosce o ten zawód i o ochronę zabytków trzeba zapewnić niewielkiej już grupie fachowców ciągłą pracę, np. przy zabytkowych kratkach, a w przyszłości podjąć kształcenie adeptów przy współdziałaniu państwa i prywatnych właścicieli.

M. Jarry, *La restauration des tapisseries (Restauracja kilimów)*, ss. 37—40, 8 il. Konserwacja kilimów uważana jest obecnie we Francji za jedną ze sztuk plastycznych. Traktując kilim jako dzieło sztuki, dąży się do zachowania jego autentycznego charakteru, np. wzmacnia się części zachowane, natomiast nie uzupełnia się elementów brakujących. Francja dysponuje znakomitymi fachowcami

w dziedzinie konserwacji kilimów, ale brak jej naukowych opracowań tego zagadnienia (w Belgii np. takie badania są zaawansowane). Warsztaty konserwatorskie borykają się też z trudnościami finansowymi ze względu na coraz wyższe koszty konserwacji i zmniejszającą się liczbę klientów.

J.-M. Tuchscherer, *La restauration des palais nationaux et la soierie lyonnaise (Restauracja narodowych pałaców i przędzalnia jedwabiu w Lyonie)*, ss. 41—45, 7 il. W związku z przywracaniem pałacom dawnego wyglądu i pierwotnego wystroju wewnątrz konieczny stał się powrót do ręcznego tkania jedwabiu, co okazało się przedsięwzięciem bardzo trudnym. Wystąpiły trudności w odtworzeniu dawnego typu nici, w uzyskaniu odcieni dawnych farb roślinnych i zwierzęcych, a przede wszystkim w otrzymaniu jedwabiu najwyższej jakości. Władze administracyjne zachowują się obojętnie i paraliżują pracę przez złe działający system zamówień i inwestycji. Dodatkową trudnością jest nie rozwiązany problem kształcenia młodych tkaczy.

A. Thouvenin, *Techniques antiques, méthodes oubliées des orfèvres et des bijoutiers (Starożytne techniki, zapomniane metody złotników i jubilerów)*, ss. 46—50, 7 il. Uzyskanie pewnych form dzieł sztuki możliwe jest dzięki zastosowaniu określonej techniki. W wyniku ponad dwudziestoletnich badań opracowane zostały według starych wzorów metody, które wzbogacają dzisiejsze możliwości techniczne w dziedzinie złotnictwa. Trzeba jak najszybciej podjąć działania w kierunku przypomnienia starych metod, którymi jeszcze posługują się niektórzy rzemieślnicy-artycyści. Konieczne jest prowadzenie w tym zakresie specjalnych szkoleń.

J. Houlet, *Sur la nécessité de la reviviscence d'artisans modestes (O konieczności ożywienia najskromniejszych rzemiosł)*, ss. 51—54, 5 il. Były konserwator regionalny do spraw budownictwa z satysfakcją wspomina pasję robotników i przedsiębiorców, z którymi współpracował. Rozważając zagadnienia dotyczące rzemiosł bardzo rzadkich, proponuje wyłączenie tej grupy zawodów z reguł rentowności przemysłowej. Omawia również najprostsze formy specjalizacji rzemieślniczej, niezbędne m.in. przy konserwacji starej zabudowy wiejskiej (dachy ze słomy, okucia itp.).

J. Gandouin, *La politique de l'état (Polityka państwa)*, ss. 55—57, 3 il. Doceniając znaczenie rzemiosł artystycznych, Valéry Giscard d'Estaing zlecił opracowanie specjalnego raportu, na podstawie którego w grudniu 1975 r. i styczniu 1976 r. podjął pewne ważne decyzje, jak np. utworzenie Funduszu Popierania Rzemiosł Artystycznych, Towarzystwa Popierania Rzemiosł Artystycznych, wydawania specjalnych czasopism, które stworzyły perspektywę dla rozwoju rzemiosła we Francji. Autor informuje o powołaniu Francuskiego Instytutu Restauracji, Narodowego Ośrodka Informacji o rzemiosłach artystycznych, inauguracji szkolenia rzemieślników dla celów konserwacji architektonicznej.

Działalność Caisse Nationale M.H.S., ss. 58—59, 3 il.

C. Malecot, Ph. Renaud, *Nancy, architecture 1900. Le vitrail dans les arts décoratifs nancéens (Nancy, architektura 1900. Witraż w sztukach plastycznych Nancy)*, ss. 60—61, 5 il. Prezentując prace rzemieślników z Nancy, Caisse Nationale M.H.S. przedstawia przekrój sztuk plastycznych tego okresu, odtworzyła atmosferę domów i uwidoczniła zbieżność tematów ornamentacyjnych i form stosowanych w architekturze, umeblowaniu i przedmiotach.

J. Coural, *La manufacture royale de Beauvais (Królewska Manufaktura w Beauvais)*, ss. 65—82, 21 il. Manufaktura w Beauvais, utworzona w 1664 r., miała przeciwdziałać sprowadzaniu gobelinów flamandzkich. Otrzymała też wydatną pomoc ze strony Ludwika XIV. Powierzono ją Louis Hinart, przedsiębiorcy i sprzedawcy kilimów. W latach 1693—1734 manufaktura przeżyła kryzys. Kolejny okres jej rozkwitu za panowania Ludwika XV związany był z nazwiskami kierujących nią artystów: Besnier i Oudry. Ponowny okres kryzysu — to lata rewolucji. Zainteresowanie Napoleona manufakturą, która powiązana została bezpośrednio z domem cesarza, zapewniło jej rozkwit w czasach Restauracji i II cesarstwa. Po jego upadku manufakturę znów przejmują państwo. W okresie międzywojennym boryka się ona z trudnościami finansowymi. W 1964 r. podjęto decyzję o utworzeniu w manufakturze Narodowej Galerii Tkactwa.

Galerie nationale de la tapisserie à Beauvais (Narodowa Galeria Tkactwa w Beauvais), ss. 83—84, 4 il.

Aktualności, ss. 62—64, 4 il. ss. 85—88, 3 il.

Oprac. Wanda Ożarowska, Aleksandra Żaryn